

Адам Міцкевич
та його сучасні звинувачі.
СПб., 1897
(переклад із польської)

Вл. Спасович
■ Під звинуваченням у зраді.

Відомий український письменник і агітатор Іван Франко, нині один із головних провідників радикальної партії, ще недавно співробітник польської газети «Kurjer Lwowski», убив одночасно двох зайців: одним пострілом він вразив своїх родичів, галицьких русинів, суворо їх вилаявши, іншим – поляків, кинувши каменем на їхнього найвидатнішого поета, Міцкевича, виставляючи його глашатаєм великого гріха – зради. Ще ніхто не наговорив русинам стільки образливих речей, як Франко у своїх оповіданнях «Галицькі образки». Своїх земляків він не любить за відсутність серед них людей зі справжнім характером, за дріб'язковість, вузький егоїзм, двоєдушність і пиху. «Чи, може, маю любити Русь як расу, – пише він, – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноріднішого сорту?» Франко висловлює цілковиту байдужість до історії своєї Русі, не вірить в її світлу будучину, бо не бачить ніяких основ для її величі в будучині.

Після оголошення таких, цілком неприхильних, почуттів до своєї нації, через що приналежність до неї мусить гнітити його, як ярмо, Франко, одначе, не переходить в жодну іншу

національність, тому що він надто гаряче прив'язаний до загальнолюдських ідеалів справедливості, братерства і свободи, себто, іншими словами, стоїть вище ідеї національності, перебуваючи таким чином у гармонії зі собою, як обранець радикалів і соціаліст, котрі, як відомо, байдужі до національних відмінностей.

З цієї-то абстрактної та піднебесної висоти він і громить Міцкевича – не за естетичні прикмети, а за моральний зміст його поезій, і притягає нашого поета до суду як зазіхача на загальноєвропейські ідеали, причому не до місцевого суду, а до загальноєвропейського, оскільки свій звинувачувальний акт супроти Міцкевича він умістив у віденському виданні «Die Zeit» (8 травня, № 136).

Франко перекоонує, нібито він іще в школі допустився «єресі» щодо Міцкевича, за що йому перепадало від учителів. Але є підстави сумніватися в цьому і вважати, що ця єресь не така вже й давня. До звинувачення Міцкевича його спонукали, очевидно, не улюблені загальнолюдські ідеали, а інші мотиви, свідченням цього є і орган, який пан Франко обрав для оголошення свого звинуваченням, і напрям, і навіть форма, надана останньому. Момент появи статті п. Франка йшов одразу за інформацією про згоду, яку дав російський уряд для спорудження пам'ятника Міцкевичеві у Варшаві, таким чином, стаття могла завадити зборів пожертвувань і спорудженню пам'ятника.

Уміщення звинувачувальної статті в популярному віденському органі зумовило те, що тріск ракети, що розпалася, пролунав не тільки серед польської преси, передавшись через неї в російські газети, але відізвався і в німецькій пресі, можливо, навіть далі. Нарешті, необхідно звернути увагу й на те, що автор одночасно з визнанням високого поетичного дару Міцкевича декілька разів пом'якшує його провину тим, що, мовляв, свої неморальні помисли він почерпнув у середовищі, просякненому заразними міазмами, тому середовищі, у якому народився і виховувався, оскільки в польському суспільстві, яким воно стало після поділу країни, панували зіпсуття, цинізм і взагалі моменти розкладу, тому і твори поета, як затроєні плоди, що виростили на шкідливому ґрунті, вносять у людську душу свою пагубну отруту. Вся суть статті проявляється в її заключних словах, злісно

спрямованих проти поліпшення російсько-польських взаємин: «Сумний то був час, коли щораз нові покоління кормились його затроєними творами».

Цей останній постріл спрямований так, що снаряд пролітає над головою Міцкевича й потрапляє в сучасне польське суспільство, яке, з огляду на це звинувачення, постає перед дилемою: або, не виправляючись, труїтися далі улюбленим поетом, або розлучитися з ним. Але варто приглянутися ближче і стане очевидним, що дилему, яку поставив п. Франко, не можна сприймати поважно, і що всі його звинувачення є не більше, аніж нешкідливий напад, потішна витівка, яка б не звернула на себе уваги, коли б не з'явилася саме в момент заходів, спрямованих на спорудження з дозволу влади пам'ятника Міцкевичеві у Варшаві.

У своїй статті п. Франко лише моралізує і є при цьому зятим казуїстом. Осмілившись звинуватити Міцкевича в тому, що він, якщо не з коліски, то зі шкільної лавки і аж до кінця своєї поетичної творчості, до «Пана Тадеуша», підносив лише один мотив – мотив зради, автор поділяє аморальне почуття зради на різні види, на зраду просту й зраду патріотичну, і стверджує, буцімто Міцкевич створив цілу низку найрізноманітніших взірців такої зради (eine Musterkarte), починаючи від егоїстичних до найвищою мірою патріотичних. Ці міркування автора, проте, надто примітивні й грубі. Франко відстав навіть від Данте, який налічив чотири головні гатунки зради (позначені іменами Каїна, Антенора, Птолемея і Джудекка), винні в якомусь одному з них розміщені у відповідних відділах дев'ятого кола пекла. Водночас звинувач плутає поняття про зраду з деякими іншими неморальними почуттями й вчинками, як от: із помстою, порушенням подружньої вірності й т. ін.

Так, у юнацькому творі Міцкевича «Zywila» героїня прокидає кинжалом коханого за те, що він врятував її з в'язниці за допомогою покликаних ним ворогів країни. У поемі «Grażyna» героїня помирає через те, що завадила своєму чоловікові укласти союз із німцями. Пан Франко переконує, що Гражина рятує честь батьківщини, зраджуючи ще раз, тепер уже німців (після зради чоловіка), тимчасом як ця зрада полягає лише в тому, що вона

відсилає німецьких послів без результату. У поемі «Pan Tadeusz» бернардин Робак тяжко й болісно спокутує свій гріх – вбивство з помсти столъника – тоді, коли той захищав батьківщину від ворога. Тим часом Франко стверджує, неначе в помислах Робака простежується через особисті причини вчинок, близький до зради батьківщини. Навіть «Poras w Uricie» не знайшов попусту в судді, хоча в цьому вірші оповідається лише легенда про діяння, давно покрите пеленою часу, про Сіцінського, який заманув короля в Упіту, видав його ворогам і погубив свій край.

Нарешті, окрім того єдиного прикладу, який досі скільки-небудь був трактований як апофеоз зради, обіч поеми «Конрад Валленрод», критик вписує Міцкевичеві в *debet* багато таких, у яких поет, змальовуючи зраду, звертає увагу й на заслужене покарання, яке постигає зраду як злочин.

Але царина поезії так само необмежена, як і увесь світ, і вона розпоряджується дійсністю зі всіма хибамі, пороками і злочинами останньої. Якщо дотримуватися методу п. Франка, який в естетику вносить заповіді катехизису, то щезла б трагедія, як один із видів поезії, адже трагедія живиться саме великими злочинами.

Шекспір виявився би великим глашатаєм вбивства, тому що, за винятком комедій, у нього немає жодної п'єси, де б люди не вбивали одне одного, і то вбивств доволі багато. Так само і Данте, якщо б він написав лише «Пекло», не доходячи до «Чистилища» і «Раю», мусив би вважатися проповідником всіх мислимих злодіянь. Мимохіть зауважимо, що і Данте не вмістив серед зрадників Франческо да Ріміні з його коханцем, відвівши їм місце тільки в другому колі свого пекла, поміж блудниками. Але п. Франко перевершив Данте, він навіть Стрільця в «Świtezianka», який покинув русалку, відніс до сонму зрадників. Франко виявив також зраду і в поезії «Рубка», хоча Христині, що втопилася, пан не присягався в подружній вірності, і навіть найприскіпливіший слідчий не виявив би тут зради, так само, як і в п'єсі «Graty», де розігрується трагедія поміж воєводою, його дружиною з коханцем і козаком.

Але автор знехтував логікою до такої міри, що за допомогою дивовижних комбінацій до категорії зрадників відніс і Ренегата, і Тукая, і Густава з четвертої частини поеми «Dziady», і Густава-

Конрада з третьої частини. Насправді, Ренегат Міцкевича тільки ренегат, перекинчик, по-українськи, себто людина, яка через свої переконання або через щось інше відійшла від віри своїх предків, що аж ніяк не означає, що вона неминуче кого-небудь зрадить.

Стосовно Токая, то він тільки песиміст у байронівському дусі; Токай дозволяє розрубати себе на частини за умови, що його чудодійно поверне до життя товариш, якому він довірився. Оповідь переривається раніше, аніж Тукая розсічуть мечем, але Франко здогадується, що товариш не захоче воскресити Тукая, і тому він тут також вбачає епопею зради, лише незавершеної. У 4-ій частині «Дзядів» Густав уявляє, що Марія зрадила його, але наприкінці змушений визнати, що він не мав від неї жодної обіцянки, і що він позбавляє себе життя, по суті, через нерозділене кохання. Але п. Франкові й цього достатньо для зарахування Густава до зрадників, тим паче, що у в'язниці цей же Густав перетвориться в Конрада. Стосовно Конрада та його імпровізації, то Конрад має справу тільки з Богом, якого, як всевідаючого, зрадити не може. Одначе п. Франко й тут не розгубився. Адже Конрад обурюється проти Бога й богохульствує, викликаючи: «помсти, помсти ворогові – з Богом, а бодай би всупереч Богові!» Конрад лише тому не в змозі стати зрадником в ім'я патріотизму, що сидить у в'язниці; але нехай його тільки випустять на свободу, він неминуче стане зрадником. Тут уже обвинувач досягає Геркулесових стовпів безглуздя.

Абсолютно все з творів Міцкевича, окрім одного «Валленрода», ми можемо викреслити із створеного п. Франком звинувачувального акту та усунути його крючкотворство. Нам зостається проаналізувати лише звинувачення проти поеми «Валленрод», яку п. Франко іменує «епопеєю так званої патріотичної зради», себто не зради батьківщини, а віроломством стосовно ворога, довір'я якого здобуто хитрістю і з наміром нанести йому шкоду. Для належного розуміння «Валленрода» треба взяти до уваги такі моменти.

Виданий 1828 р. у Петербурзі «Конрад Валленрод» одразу мав такий успіх у Росії, що невдовзі з'явилося декілька його перекладів. У «Конраді Валленроді» було багато патріотизму, привабливого навіть для чужоземців, а якщо отрута зради в ньому і

є, то доволі непомітна, у малій дозі, вона ніким, окрім хіба Новосильцева, не була зауважена. Із росіянами Міцкевич був щирий, але підтримував знайомство лише з тими, що за своїми переконаннями були дуже близькими до так званих декабристів, які були також сердечними приятелями Пушкіна. Якщо в Міцкевича й було щось неприязнене на душі, то не проти російського народу, поет навіть не здогадувався про глибоку й незаповнену прірву між ним і його друзями в поглядах на кордони. Під пером Міцкевича цей поетичний твір став епосом, хоча за змістом це трагедія, причому трагедія не зради, але підступу, трагедія сумної долі гарної людини, яка гине шляхетно, одначе зі своєї провини, знаючи, що її очікує в майбутньому осуд, і навіть шкодуючи про пролиту кров, адже і «німці – люди».

Міцкевич, ясна річ, не інакше розумів майбутнє свого народу, як у самостійному політичному існуванні, перший камінь до відновлення якого заклав імператор Олександр I створенням Конгресового королівства. Після поразки повстання 1863 р., до якого Міцкевича нікого не намовляв і в якому сам не брав участі, поет із власної волі зробився емігрантом-революціонером і таким самим прихильником повстань, як і всі молоді покоління від поділів Польщі й до останнього вибуху 1863 року. Це вже минулі часи, їхня правдива оцінка полягає в тому, що народ, який має за собою славне минуле, хоча б і упав із власної провини, був би негідний поваги, якби не вичерпав усіх можливих чинників для оборони, якби не постарався принаймні врятувати народну честь. Лише тепер можна стверджувати, що епоха повстань уже безповоротно минула і що перебувати в старих самообманах і політичних помилках було би непростимим навіженством і гріхом супроти власного народу.

Але і в тій перехідній епосі, по суті, не було справжніх прикладів валленродизму, вже 1844 року в поемі «Beniowski» Словацький висміював валленродизм, проте з цілком протилежної позиції, аніж Франко, кажучи, що «замість одного зрадника їх народиться тисяча», причому розумів тут чиновників, які забувають свою народність, хоча б вони й маскувалися валленродами.

Швидко пливе життя в цьому XIX столітті, і великі зовнішні події поступово змінюють наші надії та ідеали, наші наміри й

характери. Але якщо ми порівняємо три прожиті нашим народом періоди після втрати державного буття: епоху від поділів до повстань, епоху повстань від 1830 до 1863 р. і, нарешті, 30-річчя, надто минуле по останньому з них, то виявиться, що морального упадку та зіпсуття було найбільше в першій з цих епох, і попри нашу надмірну розвинену мрійливість у другій з них ми ошляхетнилися й зробили значний поступ у культурі, а цим ми зобов'язані великій поезії Міцкевича, а саме: «Валленродові», «Дзядам» і «Панові Тадеушу», які є її вершиною. Ця поезія пробудила в нас почуття нашої інтелектуальної самотності й тривкості нашої національної культури. З поезією Міцкевича в нас відбувається те саме, що в Росії з поезією Пушкіна. З кожним роком вона стає щораз шанованішою й щораз більше зміцнює наш дух.

У третьому зі згаданих періодів ми, правда, дорогою ціною, але звільнилися від тих логічних помилок, які змушували нас безплідно тратити наші сили, були перепоною розвою і, будучи притаманними самим нашим духовним вождям, у тому числі Міцкевичеві, зменшували благодетельність впливу на наступні покоління тих думок і почуттів, які вони сприйняли від своїх натхненників. Але цей вплив ще збільшиться, якщо ми спроможимося виокремити те, що в поезії Міцкевича залишається безсмертно прекрасним, відкинути те, що в ній було тільки захопленням і політичною фантазією.

Ми не станемо шукати разом із ним опори ззовні, щоб піднятися з чужої милості та з її допомогою; не будемо покладати надій ані на наполеонівську зірку, яка остаточно погасла в Сіданській катастрофі, ані на хвилі всесвітньої революції, як це було 1848 р. Не станемо більше захоплюватися месіанізмом, пишаючись видуманою роллю. Не може серед нас вже більше бути мови про звернення до матеріальної сили: наша зброя може бути тільки духовною, а наші засоби дії лише законні. Нарешті, для нас розсіялася й та велика омана, буцімто ми маємо справу лише з урядом; у російському народі не раз у моменти кризи голосно звучала патріотична струна, і вона доводила тоді, що вміє обороняти своє політичне панування. Якщо відкинути ті елементи, які для нас є сьогодні пережитками, то в поезії Міцкевича зостанеться

саме тільки чисте золото. Із такого чистого золота вилитий весь «Валленрод», який є не тільки епопеєю зради, але найкращим відомим мені на сьогодні твором.

Розлучаємося з п. Франком без жалю і гніву, бо хіба можна сердитися на річ настільки необдуману й незрілу, на річ, якій притаманні риси дрібного політичного школярства?

II. Петро Варта (Е. І. Пільц) ■ Спадщина поета (Краї, 24 і 31, 1897).

Дозвіл уряду на спорудження у Варшаві пам'ятника Міцкевичеві російська преса сприйняла з різними почуттями. Деякі газети поставилися до цього повідомлення з повним розумінням, інші байдуже і, нарешті, у двох-трьох воно викликало гнів і обурення.

Але як одна ластівка не робить весни, і поява однієї чайки не прогнозує бурі, так і ці непримиренні, роздратовані голоси не творять ще суспільної думки і не мають нас тривожити. Проте їх не варто й ігнорувати. По-перше, тому що серед небагатьох прихильників напряду, що представляють ці видання, є і такі, від яких подекуди багато що залежить, по-друге, наше замовчування могло би викликати серед необізнаних зі справжніми реаліями припущення, що цим мовчанням ми намагаємося прикрити слабкість нашого становища й наших доказів.

Було би незгідно з нашою честю відповідати ухильно на прямо поставлені нам запитання. Не можна стверджувати, що Міцкевич ніколи не писав нічого ворожого супроти Росії та росіян, що з його уст ніколи не роздавалися гіркі скарги, що він завжди стримував почуття, які його охоплювали. У № 27 «Краю» ми вмістили в перекладі статтю п. Мрочковського із «С.-Пет. Вед.», спрямову проти надмірних докорів російської преси. У «Пані Тадеуші», на думку автора статті, не видно ані злоби, ані зневаги; російські солдати борються хоробро, істинно російська людина капітан Риков зображений в симпатичних рисах; погано

виставлений лише майор Плут, особа польського походження. Коли поет проклинав тих, що «прославляють тріумф», то, звісно, не мав на увазі Пушкіна. До кінця життя Міцкевич залишався справжнім другом і шанувальником російського поета, це видно зі спогадів п. Смирнової та його статті після смерті Пушкіна в «Globe». П. Мрочковський правильно вчинив, спростувавши помилковий погляд, але не можна заперечити, що серед поезій Міцкевича є й такі, про які можна сказати, що вони написані жовчю та кров'ю і є віддзеркаленням пристрасного протесту. До таких творів треба віднести третю частину «Дзядів», «До приятелів», «Редут Ордона», «Нагляд», «До матері Польщі» та ін.

Заперечувати очевидне – завдання нешляхетне й безсенсове. Так, найбільший польський поет писав проти Росії.

Це було шістдесят років тому, після нещасливої революції 1831 року, серед загального потрясіння. Душа поета, подібно до золотої арфи, значно чутливіша до всіх народних печалей, ніж звичайна людська душа. Міцкевич не міг не піддатися чуттям, викликаних безнадійним відчаєм, що оволодів тоді всім польським суспільством; він підкорився їм, як син свого народу, як частина його душі, як невід'ємна крапля його крові. Коли в ту епоху навіть найбільш стійкі й байдужі уми не могли боротися проти пориву почуття, яке захоплювало всіх, чи в змозі було протистояти найбільш чутливому й найбільш вразливому з польських сердець? Якщо б Міцкевич інакше почував, мислив і діяв, він не був би народним співцем. Вимагати від поезії, щоб вона перетворилася в книгу холодної мудрості або барикаду проти необачних поривів свого народу, означає цілком викривляти природу поезії та моральне обличчя поета.

Коли страждання, подібно до пазурів яструба, устромилося в нещасне серце поета, коли спокій відлетів від нього, то мова його, колись мирна й заспокійлива, перетворилася в палючу; над його душею пронеслася буря, розірвалися всі колишні зв'язки. Прекрасно й глибоко зобразив колись стан цієї обуреної душі п. Л. Полонський. Розуміючи деяких ревнителів, він зауважив: «Вони, очевидно, запропонують тіні самого поета питання, з яким звертався пастир до Густава в «Дзядях»: а чи ти знаєш Євангеліє?

На що Міцкевич із таким же правом, як його герой, міг би відповісти іншим питанням: а чи знаєш ти, що таке нещастя?»

Наші супротивники кажуть, що поезія Міцкевича – се гаряча і небезпечна лава, що виривається з патріотичного вулкану, не застигаючи ні від часу, ні від невдач, що його твори не втратили значення політичного катехизису і для сучасного покоління. Ось це змішування понять, для загальної користі, варто роз'яснити.

Чари поезії Міцкевича діяли однаково на нас усіх – як прихильників примирення, так і непримирених: всі ми однаково захоплюємося художністю форми і глибиною зображених у ній почуттів, із цього животворного джерела ми тамуємо наші прагнення до високого й любимо поета сердечною та вдячною любов'ю, але ... не повчаємося від нього політично. Ясний шлях, на який ми ступили після скількох літ найтяжчих випробувань, освітлений лише світочем розуму. Почуття одразу ж позбавили би нас рівноваги. Ми заблукали би з ними, як колись немало блукали; поезія, заснована на чуттях, поганий порадник у реальному житті, та вона ніде й ніколи не служила для цієї мети. Вона окрилювала героїчні пориви, відчайдушні зусилля, вона створювала ум безумства, але розуму не визнавала, міряла сили по меті, а не мету по силах. Як тільки наше життя вступало під сіре світло втомлюваної буденної праці, ангел поезії віддалявся. Дійсність і поезія – два полюси, два навзаєм супротивні начала, поєднання яких немислиме й не потрібне. Царство поезії не від світу сього, і в цьому таємниця її могутності і привабливості. Не тільки Міцкевич, який ніколи не вважався політиком, який зневажав «політичну мудрість» і так охоче «закривав двері від критиків Європи», але жоден, навіть найгеніальніший політик минулої епохи не в змозі був би навчити нас, як нам треба поводитися в теперішній час, чого дотримуватися і якими дорогами йти. За шістдесят років відбулося море подій, змінилися взаємини, обставини, змінилися люди. Шукати практичних вказівок у такому віддаленому часі, такому несхожому на сучасний, те саме, що питати поради в зброяра з «Пана Тадеуша», що виготовляв «сагаласівки» в Балабанівці, щодо конструкцій зброї найновіших систем.

Польський народ бажає спорудити пам'ятник Міцкевичеві не як своєму політичному вчителю, ще менше як «апостолові ненависті», але як своєму найбільшому народному співцеві, що творить його славу й гордість. Таким був замисел при виникненні цієї пропозиції, і для здійснення цього замислу польське суспільство приносило свої датки. Ми вважаємо, що і сам дозвіл для спорудження пам'ятника ґрунтувався на тій же самій підставі.

Столітній період польських повстань і змов віднині завершений. Щораз глибше і щораз сильніше наше суспільство проникається потребою вироблення нових політичних шляхів.

Висувати в такий момент позов щодо правомислія поезії Міцкевича, означає викликати кривавий привид спогадів, роз'яструвати ще не зажили рану. Останні з вигнанців і засланих за участь у збройних повстаннях отримали дозвіл повернутися на батьківщину. На епохи 1831 і 1863 рр. покладена печать забуття. Невже треба при цьому тривожити спокій великого поета, що давно лежить у могилі? Що сказали б про російського патріота, який би обрав для себе спеціальний спорт відкопування дратівливих деталей 1812 і 1855 років на доказ неможливості сьогодні миру між Францією та Росією? Якби подібний виклик тіней здатен був бентежити мирні стремління народів, то жодне зближення між ними не могло би здійснитися.

Одначе, окрім докорів, звернених до поляків за їхній намір поставити пам'ятник тому, чиє «кожне слово «дихало ненавистю», з'явилися, як відомо, ще інші, більш дошкульні звинувачення проти Міцкевича, зокрема звинувачення в прищепленні та возвеличенні зради, проти польських поколінь у тому, що вони кормилися цією отрутою.

Звинувачувальний акт складено у Відні, але тут, у Петербурзі та в Москві, одразу ж виявилися довірені особи, які виправили з нього копію для розголошення та збільшення значення сили звинувачувального акту.

У Варшавській губернаторській типографії надрукована брошура з голосним підписом «польський патріот», у якій автор висловлював побажання, одне з двох – або, щоб йому було ясно доведено, що помисли Франка несправедливі, або інакше, щоб

польський народ засудив пам'ять поета до позбавлення честі. Чи спростовувати висновки Франка? Подібне завдання було би і не легке, і неприємне, і майже принизливе. Чи можна боротися словом із недобросовісністю або з очевидним безглуздям? І, одначе, на тій підставі, що в нашому становищі не доводиться нехтувати жодним супротивником, кинену рукавичку підняли Вл. Спасович, Л. Страшевич, Г. Монат, Л. Щепанський та ін.

Ми вважали, що достатньо було лише однієї статті п. Спасовича, який розібрав по черзі всі пункти звинувачення і доказав їхню нікчемність, і що полеміка на цьому мусила бути припинена. Але ми помилилися: львівський рицар, правда, замовк, але зате на арену виступив під спущеним прапором його варшавський зброєносець. Вступати в бій зі щитоносцем п. Франка не варто. Він сам невисокої про себе думки й відмовляється «вступати в суперечку з вченим славістом і знавцем польської літератури» через брак знань і недостатню підготовку. Але нам все-таки доведеться до мовленого вище додати від себе декілька слів *ad usum* деяких критиків, які, ґрунтуючись на висновках п. Франка, дошукувалися «традиції» зради!

Якби теорія п. Франка, що приводить у захват автора брошури, була справедливою, то зрада в Польщі стала б звичайним явищем, ввійшла би в плоть і кров і проявилася би насправді. Чи можна це засвідчити, не вдаючись до силування, не підводячи під поняття про зраду проявів і діянь іншого ґатунку?

Буквально трактований валленродизм полягає в тому, аби мовчки підкрастися в табір ворога, приспати його підозру, ввійти в довір'я, змінити одяг, відтак віру та звичаї, і після цього здійснити помсту над неозброєним. Чи бувало в нас щось подібне? Чи багато впродовж цілого століття виявилось в нас валленродистів? П. Франко опинився би в доволі скрутному становищі, якби йому довелося скласти список тих зрадників. Сам принцип валленродизму чужий польському характерові. Можна скласти цілу литанію польських проґршень, але абсолютного іншого характеру: нерозсудність, пиha, викличне зухвальство, пристрасть скакати через вогонь, не лише напередодні Іванового дня, але ніколи поляк не навчився: «як скривати свій гнів під землею, мати

вигляд скромний, подібно до остиглої змії, і мовою отруювати непомітно, як подих гнилизни».

Ось і все, що можна сказати стосовно помислів п. Франка, що видаються настільки переконливими наївному (а, може, тільки лукавому) авторові згаданої брошури, який вважає, що тільки під його снарядами буде розрушена найсильніша з твердинь польської слави. Але оскільки «польський патріот», подібно до деяких із російських публіцистів, очевидно, високої думки про моральний авторитет п. Франка, його щирість і послідовність, то дозволимо собі навести факт, який, можливо, проллє деяке світло на особистість автора памфлету «Поет зради».

Наприкінці листопада 1885 року з нагоди 39-ї річниці смерті Міцкевича вийшов номер «Краю», присвячений пам'яті знаменитого поета. У цьому номері між іншими статтями вміщена стаття п. Ів. Франка про вплив Міцкевича на українську літературу й про переклади творів поета. За словами Франка, цей вплив був великий і благотворний. Автор характеризує різні періоди впливу поезії Міцкевича й всієї польської поезії загалом на творчість українських поетів, причому робить такий висновок: «На мою думку, вплив Міцкевича на українську літературу не можна розглядати як завершений, а навпаки, разом із поступом цієї літератури розвинуться в ній також здорові зерна, посіяні генієм литовського співця в численних поколіннях українського народу».

Це п. Франко написав 12 років тому. Тепер ж, коли «генію литовського співця» вдячний народ має намір спорудити пам'ятник, то п. Франко оглянувся та накинувся на нього з обухом: здорові зерна перетворилися в нього в «каплі вбивчої отрути», а благотворний вплив на польську й навіть українську літературу в «джерело морального зіпсуття».

Ми могли б на цьому *coup de grace* закінчити нашу полеміку з п. Франком, якщо б не одна одна суто психологічна загадка: яким чином могло відбуватися настільки різуче переродження поглядів людини й письменника? Яким чином зі щирого приятеля поляків, багаторічного співробітника польських журналів, міг виродитися такий завзятий ворог, нерозбірливий в засобах, що у своїй затятості доходить до галюцинацій?

Поясненням цього може бути лише зміна, що відбулася в його політичних і суспільних поглядах.

П. Франко пройшов потрохи різні переконання.

Від демократизму він перейшов до радикалізму, від радикалізму до соціалізму.

Соціалізм же представляє собою вчення, що вимагає від своїх сповідників не лише вірності та послуху в майбутньому, але й відречення від минулого, від понять і забобонів релігійних і національних, від будь-яких спогадів і традицій. І оскільки це вимагається від кожного нового члена, що вступає в соціалістичну спілку, то чи можемо ставити на карб провини п. Франкові те, що він забув про свою статтю в «Краю» 1885 року. У тих сферах, у яких він нині обертається, таке очищення від колишніх помилок, напевне, зачислиться йому як заслуга.

«Польський патріот» із Варшавської губернської типографії припускає, що коли польське суспільство переконається в справедливості помислів Франка, то воно «складе на вітвар вітчизни тяжку жертву», відречеться «від безглуздового культу Міцкевича»: «Як жаль, що цей незвичайний геній зів'яв під впливом поганого середовища, яке оточувало його!»

Від вдаваного «польського патріота» (о patriotisme ou vas-tu te nichter) ми, звісно, не можемо вимагати, щоб він проник до глибини польського чуття, але ми вправі припустити, що він нас зрозуміє в суто психологічному сенсі. Великі поети, боготворені народом, який вбачає в них уособлення народного генія, виходять із горнила часу і чистішими, і досконалішими. Вони одухотворюються з кожним новим поколінням, втрачаючи при цьому свої земні форми й набуваючи обриси ідейні. Міцкевич нашого часу вже не той, яким він був декілька десятків років тому; це новий Міцкевич, викарбуваний із народної легенди, що трактується винятково крізь призму своєї духовної спадщини. З освяченого духу поета впали покрови всіх земних відхилень, всіх помилок. І навіть якби за життя поета на його великому серці було, справді, щось подібне на виразку, нанесену гіркотою, то від неї тепер, коли тому майже піввіку, зітліло саме його серце, не зосталося би ні сліду.